

HUSZÁR ÁKOS

ADAPTÁLT AMERIKAI VAGY POLICY-ORIENTÁLT? – HOZZÁSZÓLÁS A LÉTMINIMUM- VITÁHOZ

A Központi Statisztikai Hivatal vitát kezdeményezett a létminimum-számítás megújításáról, az alábbi írással e vitához kívánok hozzászólni. A múlt év végén a KSH Életszínvonal-statisztikai osztálya kísérleti számításokat jelentetett meg a lehetséges új mutatókra vonatkozóan; Janák Katalin és Kincses Áron pedig egy önálló cikkben mutatták be e javaslatokat, illetve ezek kialakításának hátterét, indokait. Eszerint az eddigi számítási eljárás helyébe vagy egy, a szegénységsszámítás amerikai gyakorlatát részben átvevő mutató, vagy pedig az eredeti módszert megtartó, ám annak egy szakpolitika-orientált paraméterekkel ellátott változata léphet. A cikkben amellet érvelek, hogy a létminimum-mutató felülvizsgálatára vonatkozó kezdeményezés nagyon fontos és időszerű, a felmerült javaslatokkal kapcsolatban azonban súlyos tartalmi, illetve módszertani problémák vethetők fel, és ezért ezek nem alkalmasak a létminimum-számítás megújítására. Javaslatom szerint a felmerülő problémák kezelhetők a jelenlegi számítási mód módszertani keretei között.

Az elmúlt időszakban a Központi Statisztikai Hivatal vitát kezdeményezett a létminimum-számítás megújításához kapcsolódóan írással e vitához kívánok hozzászólni. A kezdeményezést mindenekelőtt az teszi szükségessé, hogy egyrészt a létminimum-mutató tartalma és megnevezése nincs összhangban egymással, másrészt ez zavarokat okoz a mutató felhasználásával, használhatóságával kapcsolatban, illetve harmadrészt a létminimum szintje alatt élők köre olyan heterogén sokaságot alkot, amely megkérdőjelezi a számítás szakpolitikai relevanciáját. A múlt év végén a KSH Életszínvonal-statisztikai osztálya javaslatokat tett, és kísérleti számításokat jelentetett meg a lehetséges új mutatókra vonatkozóan (KSH 2015a), Janák Katalin és Kincses Áron (2016) pedig egy önálló cikkben mutatták be e javaslatokat, illetve ezek kialakításának hátterét, indokait. Eszerint az eddigi számítási eljárás helyébe vagy egy a szegénységsszámítás amerikai gyakorlatát részben átvevő mutató, vagy pedig az eredeti módszert megtartó, ám annak egy szakpolitika-orientált paraméterekkel ellátott változata léphet.

A cikk mondanivalóját megelőlegezve a következőkben amellet érvelek, hogy a létminimum-mutató felülvizsgálatára vonatkozó kezdeményezés nagyon fon-

tos és időszerű, a felmerült javaslatokkal kapcsolatban azonban súlyos tartalmi, illetve módszertani problémák vethetők fel, és ezért ezek nem alkalmasak a létminimum-számítás megújítására. Az alábbiakban, mielőtt ezeket a számításokat és felmerülő problémák kezelésének lehetséges útjait tárgyalnám, a feladat természetére, majd kontextusára térek ki.

A feladat

A laekeni indikátorok 2001-es bevezetése óta az Európai Unió tagországai (és egyéb nem EU-tag európai országok) egységes indikátorokat használnak a szegénység, illetve a társadalmi kirekesztődés méréséhez, amelyek számításához 2005 óta az EU-SILC felvétel révén egy harmonizált adatfelvétel szolgáltat közös alapot. A közös indikátorok kialakításának első fázisában a tagországok egy *relatív szegénységi* mutató bevezetésében állapodtak meg, amely a medián ekvivalens jövedelem 60 százalékában húzta meg a szegénységi küszöböt. Jelenleg rendelkezésre áll ezen felül egy EU-szinten harmonizált (jelenleg felülvizsgálat alatt álló) *deprivációs mutató*, amely azokat a háztartásokat tekinti depriváltaknak, illetve súlyosan depriváltaknak, amelyek 9 deprivációs tételből 3, illetve 4 tekintetében nélkülözni kényszerülnek. Az Európa 2020 stratégia szegénység csökkentésére vonatkozó célkitűzéseikhez kapcsolódóan kialakításra került továbbá egy szintetikus mutató a *szegénység, illetve társadalmi kirekesztődés* mérésére, amely az iménti két mérőszám, valamint a munkaintézés-mutató összekapcsolása nyomán áll elő. A létminimumhoz hasonló közös abszolút mutató azonban jelenleg még nem áll rendelkezésre az EU-ban. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy az abszolút mutatók kifejezetten „erős” mutatók, amelyeknek tartalmáról nehéz egyetértést kialakítani, főleg nemzetközi szinten.

A létminimum típusú mutatók „ereje” abban rejlik, hogy a szegénység egyéb mérőszámával szemben ebben az esetben határozott jelentése van, illetve a mutató készítése során határozott jelentést kell juttatni a küszöbnek. Az abszolút mutatókat az különbözteti meg ugyanis a szegénység egyéb mérőszámaitól, hogy választ adnak arra a kérdésre, hogy – adott korban, illetve társadalomban – mekkora jövedelemre van szükség, fogalmazzunk úgy, a „normális élethez”. (Mutatóként változik, hogy az életkörülmények milyen szintjét kívánják a mérés sarokpontjává tenni.)

A relatív jövedelmi szegénységi mutatók esetében a szegénységi küszöb önmagában egy jelentés nélküli szám. E mérőszámok mögött az a gondolat húzódik meg, hogy szegény az, aki a közösség többi tagjához képest jelentősen¹ kevesebb jövedelemből gazdálkodhat, függetlenül attól, hogy ténylegesen mekkora

¹ A EU-s jövedelmi szegénységi mutatók esetében a „jelentős” konvencionálisan a mediánjövedelem 60%-val azonosult, de az EU-tagországok folyamatosan közlik a medián 50, illetve 70%-ra vonatkozó eredményeket is.

erőforrásai vannak. A relatív mutatók nagysága, s a szegénység ez alapján mért kiterjedtsége a jövedelemeloszlás szerkezetétől függ. Ha például egyik évről a másikra a társadalom minden egyes tagjának megduplázódna a jövedelme, s ezzel a szegénységi küszöb is a kétszeresére változna, attól a szegénység kiterjedtsége e mutatók alapján nem csökkenne: a népességnek ugyanis ugyanakkora hányada kényszerülne az átlagostól jelentősen elmaradó jövedelemből gazdálkodni. A relatív mérőszámok esetében tehát a szegénységi küszöb nem arról szolgáltat információt, hogy mekkora jövedelemre van szükség a nélkülözés elkerüléséhez, hanem az derül ki belőle, hogy például a luxemburgi 16,4 százalékos szegénységi arányhoz 20592 EUR volt a küszöb, míg a magyar 15,0 százalékoshoz 2734 EUR (2014-as adatok).

A deprivációs mutatók a relatív mérőszámoknál „erősebbek”, a küszöb jelentése azonban ebben az esetben is elmosódó. A deprivációs mutatóba bevont tételek maguk is a „normális élethez” elengedhetetlennek tartott javak és szolgáltatások bizonyos körét igyekeznek felsorolni. A mérőszám alapján – közvetett módon – arra is lehet következtetni, hogy ténylegesen mennyire kiterjedt a nélkülözők aránya egy adott társadalomban. A deprivációs mutatók viszont azzal, hogy egyrészt nem árazzák be a kiválasztott tételleket, másrészt pedig hogy nem az összes vizsgált tétel, hanem ezek közül tetszőleges módon néhány hiányát teszik meg a depriváltság kritériumának, lemondanak a kérdés határozott megválaszolásáról.

Amíg tehát az előző mérőszámok tartózkodnak attól, hogy határozott jelentést adjanak a szegénységi küszöbnek, az abszolút mutatóknak pontosan ez az értelme. Ezzel természetesen nem az előző mutatókat kívánom bírálni – mind a jövedelmi szegénység, mind pedig a deprivációs mutató fontos és jó mérőeszköz, amelyek segítségével lényeges információhoz juthatunk a szegénység egy-egy aspektusáról. Azt kívánom hangsúlyozni, hogy egy abszolút mutató kidolgozásánál más típusú, s bizonyos értelemben nehezebb feladatot kell elvégezni, mint az előzőeknél: jelentéssel kell felruházni a küszöböt, még hozzá úgy, hogy választ adunk arra a kérésre, hogy – adott korban, illetve társadalomban – mekkora jövedelemre van szükség a normális élethez. A küszöbhez kapcsolódó erős tartalom az abszolút mutatók esetében ennyiben szilárdabb megalapozást igényel. A mérőszám nyomán felszínre hozott eredmények annál nagyobb elfogadottságnak örvendhetnek, minél kevésbé lehet megkérdőjelezni az alapjait. A feladat tehát az, hogy minél szilárdabb alapokon, minél megkérdőjelezhetlenebb módon adjunk választ erre a központi kérdésre.

Ezt a feladatot a minimumszámítások klasszikus megközelítései – a teljes körűen tételes módszerek – oly módon végzik el, hogy normatív módon számba veszik, hogy milyen szükségletek kielégítése elengedhetetlen egy adott társadalomban, majd beárazzák azokat. A küszöbérték pedig e megközelítés szerint a figyelembe vett szükségletek összességének értékével azonos. A KSH utoljára 1968-ban kísérletezett efféle számítással (lásd KSH [2000/1970]), az Újpesti Családsegítő Központ viszont a rendszerváltás után is publikált eredményeket efféle megközelítésre alapozva. E módszer sarokpontja természetesen az elengedhetet-

lennek tartott szükségletek körvonalazása, ami folyamatos normatív viták tárgya. A számítások szilárdsága, illetve megkérdőjelezhetősége így mindenekelőtt azon múlik, hogy e normatív viták kontextusában mennyiben sikerül igazolni, hogy éppen a figyelembe vett szükségletekre helyes támaszkodni a számítások során.

Az 1991-ben újtára indított létminimum-mutató, amelynek a számítási módja lényegét tekintve máig nem változott, ezzel szemben már a részlegesen tételes megközelítésekhez tartozik. Egyrészt abból indul ki, hogy a háztartások alapvető szükségleteinek kielégítéséhez nélkülözhetetlen javak és szolgáltatások teljes körű, tételes meghatározására konszenzuális módon nem mutatkozik esély. Ezért az alapvető szükségletek kielégítéséhez szükséges fogyasztási javak tételes felsorolására csak ott tesz kísérletet, ahol ez a legegyszerűbb, szaktudományos alapon megtehető: az étel- és ital-fogyasztás esetében. A mutató szilárdsága tehát első lépcsőben az étel- és ital-fogyasztásra összeállított étel- és ital-kereslet megalapozottságától függ, amit a létminimum-mutató esetében a táplálkozástudományi alap, illetve az *Országos Ételmérési- és Táplálkozástudományi Intézet* (OÉTI) által kölcsönzött intézményes bizalom garantált. Az étel- és ital-fogyasztás melletti egyéb kiadásokat azonban nem sorolja fel tételesen a mutató, hanem azt a *Háztartási Költségvetési Felvételle* (HKF) támaszkodva, az étel- és ital-kereslet értékének a környezetében (kb. ± 15 – 20%) lévő háztartások fogyasztási jellemzői alapján számítja. A számítás mögött az az alapgondolat húzódik meg, hogy az étel- és ital-kiadások feletti szükségletek értéke megbecsülhető azoknak a háztartásoknak a fogyasztási szokásai alapján, amelyek a normatív módon összeállított étel- és ital-kereslet értékének megfelelő összeget költenek étel- és ital-szükségleteinek fedezésére. A létminimum-mutató szilárdsága tehát két fő tényezőtől függ: szükség van hozzá egy a táplálkozástudomány irányából megalapozott étel- és ital-keresletre, valamint egy jó HKF-re.

A kontextus

A létminimum-mutatónak ez a számítási eljárása teljességgel illeszkedik a nemzetközi gyakorlathoz (lásd Havasi 2015). Igen közeli rokonságban áll többek között a szegénységsszámítás Mollie Orshansky munkáin alapuló amerikai módszerével is, amely a mostani vitákban is folyamatosan hivatkozási pontként jelenik meg. Ezzel együtt a létminimum-mutató felülvizsgálatára indult kezdeményezés a területen zajló nemzetközi vizsgálatok tükrében is különösen időszerű. Az Európai Unióban ugyan jelenleg nem áll rendelkezésre abszolút szegénységi mutató, a létminimum típusú mérőszámok azonban nagy népszerűségnek örvendenek, sőt azt is mondhatjuk, hogy az utóbbi években reneszánszukat élik. Két ambiciózus kezdeményezést emelek ki.

Az egyik az Egyesült Királyságban zajló *Minimum Income Standard* (MIS) projekt, amit a *Loughborough University Centre for Research in Social Policy* gondoz. A projekt első eredményeit 2008-ban tették közzé, amelyben kiterjedt

empirikus vizsgálatokra alapozva megállapították, hogy milyen kiadási tételek szükségesek egy szerény, de megfelelő életvitelhez. Az eredmények érvényességét, elfogadhatóságát többféle módon tesztelték annak érdekében, hogy az eredmény széles körű konszenzust tükrözzön. A tesztelésbe különböző laikus és szakértő csoportokat vontak be: több fókuszcsoportos megbeszélésen vitatták meg, hogy milyen tételek és milyen áron kerüljenek be az alapvető szükségletek körébe. Az eredményeket évente aktualizálják az inflációt és az adórendszerben történt változásokat figyelembe véve, továbbá két évente újabb vizsgálatok tükrében felülvizsgálják a figyelembe vett szükségletek körét is.²

A MIS az utóbbi kevesebb mint tíz évben széles körben elfogadottá vált. Külön vizsgálatok készültek Londonra, illetve különböző területi egységekre vonatkozóan. A kezdeményezéshez jelenleg kapcsolódik egy online alkalmazás, amely segítségével különböző háztartástípusokra vonatkozóan kalkulálható, hogy mekkora jövedelem szükséges az alapvető élethez.³ Kapcsolódik hozzá továbbá egy mozgalom: a *Living Wage Foundation* akkreditálja azokat a vállalkozásokat, amelyek biztosítják, illetve kötelezettséget vállalnak rá, hogy meghatározott időn belül biztosítani fogják a living wage-et az alkalmazottaik számára.⁴ A MIS módszerét mostanra többen átvették, például Írország, Franciaország, Belgium, Portugália, Japán.

A másik kezdeményezés még nem mutat ilyen robosztus eredményeket, de várhatóan ugyancsak referenciaként fog szolgálni. Az Európai Bizottság finanszírozásával, az Antwerpeni Egyetem vezetésével egy kutatási konzorcium nagyszabású pilotprojekten dolgozott az elmúlt években. Ennek a vizsgálatnak a középpontjában az az Európai Bizottság által kinyilvánított üzenet áll, mely szerint „referencia-költségvetések” alkalmazása hozzájárulhat a tagállami szociálpolitikák támogatásához, illetve az EU-s célkitűzések monitorozásához.

E projekt fő eredménye is az lehet, hogy lépéseket tesz a harmonizáció irányába. Ennek érdekében a kutatás résztvevői áttekintették a létező gyakorlatokat, majd egy átfogó elméleti keretet, illetve módszertant dolgoztak ki, amely lehetővé teheti nemzetközi szinten összehasonlítható fogyasztói kosarak létrehozását (lásd Goedemé et al. 2015b, Storms et al. 2015). A kutatás arra is vállalkozott, hogy e módszertan alapján minden tagállamra vonatkozóan meghatározza és beárassa az élelmiszer-szükségletek körét, illetve hogy néhány ország esetében a szükségletek teljes spektrumát átfogó referencia-költségvetéseket dolgozzon ki.

A kutatás keretében készített élelmiszerkosarak már minden tagállamra, köztük Magyarországra vonatkozóan hozzáférhetőek (Goedemé et al 2015a).⁵ Ezek az eredmények közvetlen összehasonlítási alapul szolgálhatnak a KSH-ban zajló

² Lásd ezzel kapcsolatban részletesen: <http://www.lboro.ac.uk/research/crsp/mis/> (utolsó letöltés: 2016. 09. 26.)

³ A következő helyen érhető el: <http://www.minimumincome.org.uk/> (utolsó letöltés: 2016. 09. 26.)

⁴ Lásd: <http://www.livingwage.org.uk/> (utolsó letöltés: 2016. 09. 26.)

⁵ Lásd: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?advSearchKey=basket&policyArea=0&policyAreaSub=0&year=0&mode=advancedSubmit&catId=738&langId=en&search=Search> (utolsó letöltés: 2016. 09. 26.)

munka számára is. A kutatás egésze – ahogy a MIS-projekt is – pedig közvetlen példa lehet arra is, hogy a részlegesen tételes módszerek felől miként lehet elmozdulni egy ambiciózusabb, a szükségletek teljes körét számba vevő megközelítés irányába.

Adaptált amerikai vagy policy-orientált?

A KSH Életszínvonal-statisztikai osztályán készült javaslatok nem mozdulnak el ebbe az ambiciózusabb irányba (KSH 2015b). Ezek továbbra is a részlegesen tételes módszerek előnyeit igyekeznek kiaknázni, különböző módokon. Jellemző rájuk, hogy nem szakítanak tehát radikális módon a létminimum-számítás korábbi eljárásával, a számítási módot azonban egy-egy lényeges ponton alapvetően megváltoztatják. Véleményem szerint ezek a változtatások érthetetlenek és vizsszások, és se a kiadványból, se a Janák–Kincses (2016) szerzőpáros munkájából nem derül ki, hogy ezek miként járulhatnak hozzá a létminimum-számítás megújításához.

A két javaslat közül az *adaptált amerikai módszer* távolodik el leginkább a létminimum-mutatótól. Ez, miközben a korábbi számítások során használt élelmiszerkosarat változatlanul hagyja, az élelmiszer-kiadásokon felüli szükségleteket egy – a különböző háztartástípusok esetében változatlan – szorzószám segítségével számítja. Ez a konstans azt mutatja meg, hogy milyen arányt képviselnek az élelmiszer-kiadások a szükségletek teljes körén belül, vagyis hogy mennyivel kell megszorozni az élelmiszer-normatívát ahhoz, hogy eljussunk az élelmiszer-fogyasztáson felüli szükségletek értékét is magában foglaló minimumértékekhez. Ez járható út, akkor is, ha a korábbi mutató ebben a tekintetben más megoldást alkalmazott: a létminimum-kiadványok a minimumértékekkel párhuzamosan közölték, hogy a különböző háztartástípusokban milyen arányt képvisel az élelmiszer-normatíva a létminimum teljes összegén belül.

Az adaptált amerikai módszer által kínált érdemi újítás nem is magában a szorzószám alkalmazásában rejlik, hanem abban, hogy a háztartások más körének a fogyasztási jellemzői alapján számítja az élelmiszer-kiadások feletti szükségletek értékét. Míg a létminimum-mutató e kérdés kapcsán az élelmiszer-norma környezetében elhelyezkedő háztartásokra támaszkodik, addig az újonnan javasolt módszer az EU központi szegénységi mutatója (AROPE) alapján, a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés által érintett háztartások fogyasztási szerkezetéből indul ki. A szorzószám tehát, ami alapján a mutató a minimumértékek élelmiszer-szükségletek fölötti részét kalkulálja a szegénység, illetve társadalmi kirekesztődés kockázatának kitett háztartások élelmiszer-fogyasztásának az összefogyasztáshoz mért arányát fejezi ki. Ez az újítás megítélésem szerint mind módszertani, mind tartalmi okokból problematikus.

Egyrészt a javaslat módszertanilag aggályos módon összemossa a szegénység mérésének különböző megközelítéseit. A szegénység összetett jelenség, amelynek

komplexitását önmagában egyik mutató sem tudja visszaadni. A különböző megközelítések létjogosultságát éppen az adja, hogy ezek a jelenség más-más oldalát kívánják megragadni, másféle információkat képesek felszínre hozni, s együtt tudnak átfogó képet nyújtani a tárgyról. Az adaptált amerikai módszer megfélekedzik erről, amikor a kívánt mérőeszköz kialakításához egy másik, más megközelítést követő mutató eredményeit használja fel.

Másrészt komoly tartalmi aggályok is felvethetők ezzel az eljárással kapcsolatban. Ahogy korábban szó volt róla, a létminimum- és a rokon mutatók segítségével arra a központi kérdésre keressük a választ, hogy – adott korban, illetve társadalomban – mekkora jövedelemre van szükség a „normális élethez”. A létminimum-mutató azért definiálta az étel-miszer-normatíva környezetében elhelyezkedő háztartások körét, mert a többi szükséglet értékét is pontosan a normatíva által definiált szinten kívánta meghatározni. Az adaptált módszer esetében e két tényező eloldódik egymástól, s ez az eljárás szisztematikusan alulbecsli az étel-miszer-szükségleteken felül jelentkező kiadások értékét. A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés által érintettekről ugyanis az alkalmazott mutató alapján elég sok információval rendelkezünk. E háztartások között találjuk többek között a jövedelmi szegényeket, akikről definíciószerűen tudjuk, hogy a társadalom tagjainak többségéhez képest jelentősen kevesebb (medián 60% alatti) jövedelemből kénytelenek gazdálkodni, s potenciálisan hiányoznak az erőforrásaik ahhoz, hogy szükségleteiket megfelelő színvonalon fedezzék. Szintén e körbe tartoznak a súlyosan deprivált háztartások, vagyis azok, amelyek kilenc kiválasztott tétel közül legalább 4 tekintetében depriváltak tekinthetők. E tételeknek a magyarországi megoszlását ismerve (lásd KSH 2015a: 26) tehát olyan háztartásokról van szó, amelyek nagy valószínűséggel nem képesek egy váratlan kiadást fedezni, és valószínűleg elmaradásaik vannak a számláikkal. Emellett jó eséllyel nyaralni sem tudtak elmenni az elmúlt évben, és kénytelenek voltak arról is lemondani, hogy minden másnap hús (vagy ezzel egyenértékű vegetáriánus) ételt fogyasszanak – hogy csak a leggyakrabban előforduló tételeket emeljem ki.⁶ Kérdezem: valóban ezeknek a szegény, illetve kirekesztett háztartásoknak a fogyasztási jellemzői alapján becsülhetjük a legadekvátabb módon, hogy mekkora összegre van szükség az étel-miszer-fogyasztáson felül jelentkező szükségletek fedezésére?

Az Életszínvonal-statisztikai osztály másik, *policy-orientált* megnevezéssel illetett javaslatával kapcsolatban nem merülnek fel efféle módszertani problémák. Ez nem a módszertan átalakításában látja a jelenlegi számítással kapcsolatos problémák kezelésének az útját, amennyiben megőrzi az eredeti létminimum-mutató fő sajátosságait. Lényeges változás azonban, hogy a korábbi számítások során használt, az OÉTI által összeállított, 2400-as kalóriaértéket megcélzó étel-miszerkosár helyett az új javaslat egy fiktív, 1800 kalóriára kalibrált kosárral számol.

⁶ A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés mérőszámának részét képezi a munkaintenzitás-mutató is, amelynek vizsgálatától most eltekintünk.

A létminimum-mutatónak az élelmiszerkosár képezi a *normatív* elemét. A konstrukcióban ez az a pont, ahol fogalmat alkotunk a „normális életéről”, és tételesen felsoroljuk, hogy miféle szükségletek kielégítése elengedhetetlen ahhoz, hogy valaki normális életet éljen. E munka elvégzéséhez nem statisztikai-metodológiai tudásra van szükség, hanem normatív – és a probléma természetéből fakadóan – politikai viták nyomán juthatunk el hozzá. A résztvevők e vitában nem az „igazságot” keresik, hanem a „helyeset”: abban igyekeznek egyetértésre jutni, hogy a közösség tagjai milyen mértékben, illetve milyen tekintetben tudnak, illetve kívánnak felelősséget vállalni egymásért. A diskurzus résztvevői tehát álláspontjuk kinyilvánításakor nem szakmai ismereteikről tesznek tanúbizonyságot, hanem normatív, politikai állásfoglalást tesznek, amelyért felelősséget vállalnak. E felelősségvállalással a felek nem a tévedés lehetőségét kockáztatják, hanem azt, hogy állásfoglalásukkal egyedül maradnak.

A létminimum-mutató 1991-es útjára indítása (KSH 1991) előtt parlamenti szakbizottság alakult azzal a céllal, hogy állásfoglalásokat fogalmazzon meg a mutató számítási módjára, használatára vonatkozóan. A bizottság munkájában érdekképviselői szervezetek delegáltjai, kutatók, statisztikusok és országgyűlési képviselők vettek részt. A „társadalmi minimum”, illetve a „létminimum” fogalmának meghatározásával a szakbizottság iránymutatást tett közzé arról a normatív fogalomról, amit e számításoknak meg kellett céloznia. Ezek a definíciók a következőképpen hangzanak:

Társadalmi minimum: szerény fogyasztási szint; az alapvető szükségletek kielégítésén felül, racionális gazdálkodás mellett olyan javak és szolgáltatások fogyasztására nyújt lehetőséget, amelyek a gazdasági, társadalmi, kulturális fejlettség adott szintjén már tömegigénnyé váltak; némi átcsoportosítási (tartalék) lehetőséget is ad rendkívüli esetekre.

Létminimum: igen szerény fogyasztási szint; csak alapvető szükségletek kielégítésére nyújt lehetőséget; csak a hónapról hónapra éléshez elég; kisebb rendkívüli kiadás vagy jövedelemkiesés is akadályozza a szükségletek kielégítését (LT 1991: 85).

Az utóbbi időkig használatban lévő létminimum-mutató, szándékai szerint, ezt az iránymutatást követte,⁷ amikor táplálkozástudományi ajánlásokra támaszkodva körvonalazta az élelmiszer-szükségletek körét. A mutató normatív alapjának mind ez ideig ez a kiindulópont kölcsönözött szilárdságot, illetve az, hogy e tekintetben egyetértés mutatkozott. Az Életszínvonal-statisztikai osztály két javaslata közül az adaptált amerikai módszer továbbra is erre az alapra kíván

⁷ A létminimum-számítás 1996-tól újrainduló gyakorlata a kontinuitást hangsúlyozta az 1991-es módszertannal (lásd Zafir 1997), ezzel együtt az azóta megjelent kiadványok a létminimum fogalmának meghatározásakor elhagyják a definíció utolsó két elemére – a hónapról hónapra élésre és a rendkívüli kiadás/jövedelemkiesés okozta nehézségekre – való utalást.

támaszkodni, a policy-orientált számítás viszont azzal, hogy a táplálkozástudományi normáknál alacsonyabb szinten határozza meg az ételmiszer-szükségletek körét, úgy tűnik, hogy a korábbi konszenzus felülvizsgálatát indítványozza.

A mutató normatív elemének felülvizsgálatát, pontosítását abszolút relevánsnak tartom. Biztos vagyok benne, hogy található olyan megfogalmazás, amely pontosabban nevezi meg, illetve írja körül azt a jelenséget, amelyről egy létminimum típusú mutatónak tájékoztatni kell.⁸ Az is elgondolkodtató kérdés, hogy az OÉTI által meghatározott táplálkozástudományi ajánlások a fenti definíciók alapján vajon az életkörülmények milyen szintjének felelnek meg. Ezeket valóban a létminimum fogalmához, illetve definíciójához érdemes kapcsolni, vagy inkább a társadalmi minimumhoz áll közel? Erős kétségeim vannak azonban azzal kapcsolatban, hogy bármilyen társadalmi támogatás, pláne széles körű egyetértés alakulhatna ki a policy-orientált javaslat azon indítványa mellett, hogy a kalória-csökkenés révén az életkörülmények egy alacsonyabb szintjét tegyék a számítások normatív kiindulópontjává. Ehhez amellet kellene érvelni, hogy a „normális élet” fogalmával összeegyeztethető az, ha valaki nem képes az ételmiszer-szükségleteit a táplálkozástudományi normáknak megfelelően fedezni. Nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy ma Magyarországon van olyan társadalmi-politikai erő, amely egyetértene ezzel és az Életszínvonal-statisztikai osztály e javaslatát a pajzsára emelné.

Miközben a megjelentetett kísérleti számításoknak vannak előremutató vonásai, mint például az éves fogyasztási adatokra való áttérés a havi felvételek használata helyett;⁹ vannak megfontolandó elemei, mint például a fogyasztási egységskála változtatása;¹⁰ az iménti kettő – súlyát tekintve legjelentősebb – változtatás érthetetlen. Nem csupán a feljebb jelzett tartalmi, illetve módszertani hibák miatt, de főleg azoknak a problémáknak a tükrében, amelyek a létminimum-mutató megújítását szükségessé teszik. Mennyiben képesek ezek a változtatások kezelni

⁸ Lásd ezzel kapcsolatban pl. a korábban említett, Antwerpeni Egyetem vezetésével zajló EU-s projekt által használt definíciót: „We propose to define the targeted living standard as the minimum level of resources required to adequately participate in society. Adequate social participation is further defined as the ability of people to adequately take the various social roles one should be able to take as a member of a particular society. Examples of social roles are the social expectations related to being a parent, an employee, a student, a citizen, or a member of an association” (Goedemé et al 2015a: 9).

⁹ Ezek az adatok megbízhatóbbak, illetve bővebbek is. Így nem csupán a minimumértékek kalkulációja lehet robusztusabb, de többet tudhatunk meg a küszöb alatt elhelyezkedőkről is.

¹⁰ A két javaslat közös sajátossága, hogy a létminimum-számítás során eddig alkalmazott fogyasztási egységskála helyett átveszi az európai országok által egységesen használt OECD2-es skálát. A két skála közötti fő különbség, hogy az OECD2-es jóval kisebb súlyt juttat a háztartás második, illetve többedik felnőtt tagjainak, valamint a gyermekeknek. A fogyasztási egységkulcsok megválasztása a létminimum-számítás kontextusában természetesen részben normatív jelentéssel bír, amennyiben jelentősen befolyásolja a különböző típusú háztartások számára megállapított minimumértékeket. Az egy főre számított értékek mindig a nagyobb, többgyermekes háztartásoknak kedveznek. Ehhez képest minél „meredekebb” skálát alkalmazunk, annál magasabb lesz az egytagú, s annál alacsonyabb a nagyobb háztartások számára kalkulált minimumérték. Mindazonáltal a skála megválasztása döntően empirikus kérdés, amit elsősorban a magyarországi háztartások fogyasztási szerkezetének a változása alapján lehet megválaszolni.

a mutató tartalma, illetve megnevezése közötti feszültséget? Miként járulhatnak hozzá a mutató használhatóságának elősegítéséhez és körültekintőbb használathoz? Milyen megoldást kínálnak ezek a heterogenitás problémájára? Vajon az újonnan számolt küszöbértékek alatt valóban csupán a legelesettebbeket, a mélyszegénységben élőket találjuk? Ezek a problémák nem a módszer alapvető hibájából fakadnak, hanem elsősorban a mutató „karbantartásának” elmaradásából, továbbá az eredmények bemutatásának módjából. Nem is a módszer megváltoztatása jelenthet megoldást rájuk!

A mutató megnevezése, illetve tartalma közötti feszültség kapcsán a legfontosabb feladat, hogy – függetlenül attól, hogy milyen módszertant is alkalmazunk – az eddigieknél részletesebben és világosabban ki kell fejteni, hogy pontosan milyen szinthez kíván a mutató küszöbértéket számolni. A létminimum-mutató esetében – s a javasolt új módszerek esetében is – a probléma mindenekelőtt az élelmiszerkosár összeállításához, illetve az ennek révén figyelembe vett szükségletek meghatározásához kapcsolódik. A KSH 2003 óta nem változtatott az élelmiszerkosár összetételén, a mutató modernizálásával kapcsolatban így a legfontosabb feladat egy olyan új kosár összeállítása, amely egyaránt figyelembe veszi a táplálkozástudományi normákat és a változó fogyasztói szokásokat. Az élelmiszerkosár révén nyilatkozunk normatív módon az életkörülményeknek a mutató által megcélzott szintjéről, így a kosár részletes ismertetésével tudjuk a leginkább bemutatni a mutató tartalmát. Ezt a munkát az 1991-es kiadvány a kosár alkotóelemei különböző jellemzőinek részletes ismertetésével, valamint évszakok szerinti heti éttrendek bemutatásával végezte el.

A mutató használata, felhasználása kapcsán természetesen nem csupán a mutató készítőinek, de a felhasználóinak is van felelőssége. Az ezzel kapcsolatos problémákat a módszertan változtatása szintén nem fogja, nem tudja megoldani. Azzal segíthetünk rajta, ha minél pontosabban leírjuk, hogy milyen számítási eljárásokat követünk, illetve, hogy milyen igényeket kapcsolunk ezekhez a számításokhoz.

A létminimum-számítással foglalkozó 1990–91-es szakbizottság külön foglalkozott a minimumértékek gyakorlati felhasználásának kérdésével és ezzel kapcsolatban is megfogalmazott állásfoglalásokat. Eszerint:

„A modern társadalomban a minimumértékek operatív kategóriák, amelyeket szociálpolitikai mérceként, illetve orientációra lehet felhasználni.”
(LT 1991: 84)

A szakbizottság nem teremtett közvetlen jogi kapcsolatot a minimumértékek és a szociálpolitikai döntések között, megállapította azonban, hogy a létminimum-számítások célja e döntések támogatása. Olyan alapként tekintett e számításokra, amelyekre az érdekegyeztetés során a különböző szereplők támaszkodhatnak. Az eredmények értelmezéséhez, illetve használatához pedig igyekezett részletes iránymutatást nyújtani. Ennek érdekében bemutatta, hogy a létminimum-számítások miként, milyen feltételek mellett vehetők figyelembe többek

között a családi pótlék, a minimálbér vagy a különbözős segélyek megállapításánál. A mutató gyakorlati alkalmazhatóságát, illetve szociálpolitikához való viszonyát egy hasonló politikai testület erősítheti meg, illetve tisztázhatja.

A heterogenitás problémája kapcsán érdemes emlékeztetni arra, hogy a létminimum típusú mutatók arra a kérdésre keresik a választ, hogy adott korban, illetve társadalomban mekkora jövedelemre van szükség a normális élethez, függetlenül attól, hogy a népesség mekkora hányada rendelkezik ekkora jövedelemmel. A mutatónak nem az a célja tehát, hogy azonosítsa a mélyszegénységben élőket vagy a legelesettebbeket,¹¹ ennek a normális életről kialakított fogalommal kell összhangban lennie. Nem metodológiai, hanem empirikus kérdés, hogy egy adott időszakban a népesség mekkora hányada esik a küszöb alá, vagyis hogy mennyien nem rendelkeznek akkora jövedelemmel, ami elegendő a normális élet fogalmához kapcsolt szükségletek fedezéséhez.

Ez a kör ma Magyarországon sajnos valóban heterogén sokaságot alkot, ami nem jelenti azonban azt, hogy a mutatónak ne lenne szakpolitikai relevanciája. A szakpolitikai döntéseket úgy segíthetjük a leginkább, ha részletesen bemutatjuk, hogy e heterogén sokaság kikből tevődik össze, illetve hogy minek köszönhető, hogy a küszöb alá kerültek (vö. KSH 1993). Milyen társadalmi-gazdasági jellemzőkkel rendelkeznek a létminimum szintje alatt élő háztartások, és a szükségletek mely fajtáinak a kielégítése okoz gondot a különböző társadalmi csoportoknak?

Következtetések

A létminimum-számítás gyakorlatának a megújítására szükség van. Erről mindenki meggyőződhet, ha áttekinti az elmúlt 5–10 év létminimum-kiadványait. Ezek a publikációk az utóbbi években teljesen megcsontosodtak, nélkülöztek bármiféle innovációt. Okkal fogalmazódtak meg kritikák e gyakorlattal kapcsolatban (lásd Janák–Kincses 2016). Mindazonáltal azt gondolom, hogy e problémák nem a módszertani eljárás alapvető hibáiból fakadnak. Módszertani szempontból valódi előrelépést az jelenthetne, ha a MIS-projekt vagy az Európai Bizottság kezdeményezésének szellemében, a nemzetközi összehasonlítás kívánalmait szem előtt tartva elmozdulás történe a teljes körűen tételes irányzatok felé.

A részlegesen tételes megközelítéseknek megvannak a saját korlátaik, e reketeket szem előtt tartva azonban a létminimum-mutató teljességgel megfelelni a megközelítéshez kapcsolódó szakmai elvárásoknak, ami a módszertan kidolgo-

¹¹ Erre vannak jobb eszközeink. A legrosszabb helyzetben lévő háztartások azonosítására sokkal inkább alkalmas pl. a jövedelmi szegénység mutatója, amelynél a 60%-os küszöb helyett választhatjuk a medián 50, esetleg 40%-át, vagy a deprivációs mutató, amely esetében vizsgálhatjuk azokat a háztartásokat is, ahol 5, illetve 6 tétel hiányzik. A legelesettebbek azonosítására azonban a legjobb megoldás, ha azt keressük, hogy mely háztartások azok, amelyek a szegénység különböző mutatói alapján egyaránt szegénynek bizonyulnak: ha például a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés mutatója elemeinek nem az unióját, hanem a metszetét vesszük. Az elmúlt időszakban több elemzés készült, amelyik hasonló szellemben vizsgálta a jelenséget (lásd pl. Havasi 2002, Kapitány–Spéder 2004, Vastagh 2012).

zásában részt vevő kollégák munkáját dicséri. Amennyiben e kereteken nem kívánunk változtatni, úgy a megújítás során mindenekelőtt arra kell választ találni, hogy e módszertant miként lehet alkalmazni a 25 év alatt alapvetően megváltozott társadalmi-gazdasági környezetben.

Az Életszínvonal-statisztikai osztály által javasolt változtatások nem visznek közelebb a mutatóval kapcsolatos problémák kezeléséhez. Ezek nem javítanak a számítási módon, inkább újabb problémákat generálnak. Tisztelettel kérem ezért a kollégákat, hogy e javaslatokat gondolják át még egyszer!

Irodalom¹²

- Goedemé, Tim – Storms, Bérénice – Van den Bosch, Karel (2015a): *Pilot project for the development of a common methodology on reference budgets in Europe. Proposal for a method for comparable reference budgets in Europe*. Brussels: European Commission. http://www.referencebudgets.eu/budgets/images/Papers/ke-02-15-392-en-method%20paper_published.pdf
- Goedemé, Tim – Storms, Bérénice – Penne, Tess – Van den Bosch, Karel (eds.) (2015b): *Pilot project for the development of a common methodology on reference budgets in Europe. The development of a methodology for comparable reference budgets in Europe – Final report of the pilot project*. Brussels: European Commission. <http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14917&langId=en>
- Havasi Éva (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, (12), 4, 51–71. http://www.tarsadalomkutatasa.hu/kkk.php?TPUBL-A-549/szoc_szemle/TPUBL-A-549.pdf
- Havasi Éva (2015): A magyarországi létminimum-számítás korszakai nemzetközi összehasonlításban. *Statisztikai Szemle*, (93), 10, 885–916. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2015/2015_10/2015_10_885.pdf
- Janák Katalin – Kincses Áron (2016): A létminimum-számítás megújításának háttere és megoldási lehetőségei. *Szociálpolitikai Szemle* (megj. alatt).
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2004): *Szegénység és depriváció. Társadalomszerkezeti összefüggések nyomában*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. /Életünk fordulópontjai – Műhelytanulmányok 4./
- KSH (1991): *Létminimum 1989–1991*. Budapest: KSH.
- KSH (1993): *A létminimum szintjén és alatt élő népesség jellemzői*. Budapest: KSH.
- KSH (2000/1970): A társadalmilag indokolt szükségletek minimuma. In Havasi Éva (szerk.): *Emlékkötet. Szemelvények a magyar háztartás-statisztika történetéből*. Budapest: KSH, 189–221.

¹² A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2016. 09. 26.

- KSH (2015a): *A létminimum-számítás megújítása*. Budapest: KSH. /Műhelytanulmányok 9./ http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letminimum_szamitas.pdf
- KSH (2015b): *A háztartások életszínvonala, 2014*. Budapest: KSH. http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=95576&p_temakor_kod=KSH&p_session_id=733089460606062&p_lang=HU
- LT (1991): Létminimum és társadalmi minimum. *Esély*, (3), 6, 84–96. http://www.esely.org/kiadvanyok/1991_6/letminimum.pdf
- Storms, Bérénice – Goedemé, Tim – Van den Bosch, Karel – Penne, Tess – Schuerman, Nathalie – Stockman, Sara (2015): *Pilot project for the development of a common methodology on reference budgets in Europe. Review of current state of play on reference budget practices at national, regional, and local level*. Brussels: European Commission. http://www.referencebudgets.eu/budgets/images/ref%20budgets_d1_literature%20review_final.pdf
- Vastagh Zoltán (2012): A szegénység struktúrájának változása 2001 és 2010 között. *Statistikai Szemle*, (90), 4, 276–294. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2012/2012_04/2012_04_276.pdf
- Zafir Mihály (1997): Az új létminimum-számítás – küszöbértékek. *Statistikai Szemle*, (85), 10, 549–564. http://www.ksh.hu/statszemle_archiv/1997/1997_07/1997_07_001.pdf